

Lunds universitet

Avd. för litteraturvetenskap, SOL-centrum

Handledare: Erik Zillén

01-06-2012

Sigrid Nilsson

LIVK10

”[K]änner du inte igen din egen son, som blev
bortrövad av bergtrollet och förvandlad till en häst?”

– om människan förvandlad till djur i några svenska folksagor

Innehållsförteckning

Inledning	3
Syfte och frågeställning	3
Metod och material	4
Forskningsläge	5
Beskrivning av textmaterial	7
Sagornas handling	7
Djurgestalten som djur	8
Utseende och beteende.....	8
Människans interaktion med och syn på djurgestalten	9
Djurgestaltens förhållande till andra djur.....	10
Den antropomorferade djurgestalten	11
Utseende och beteende.....	11
Människans interaktion med och syn på djurgestalten	11
Djurgestaltens förhållande till andra djur.....	12
Förvandlingen	13
Att bli en djurgestalt.....	13
Att bli människa igen	13
Analys och tolkning	14
Antropocentrism och djuret som konstruktion.....	14
Djurgestaltens utseende och beteende.....	15
Människans interaktion med och syn på djurgestalten	17
Djurgestaltens förhållande till andra djur.....	18
Förvandlingen till djurgestalt	18
Förvandlingen till människa.....	19
Djurgestaltens förhållande till sig själv	20
Är djurgestalterna verkligen djur?	21
Sammanfattande och diskuterande avslutning	22
Käll- och litteraturförteckning	24
Källa.....	24
Litteratur.....	24

Inledning

Relationen mellan människa och djur är ett förhållande som de senaste åren hamnat alltmer i fokus inom flera discipliner, däribland litteraturvetenskapen. Texter analyseras med utgångspunkt i hur djur beskrivs, hur de agerar, hur figurerna runt omkring djuren hanterar dem och så vidare. I denna uppsats undersöks denna relation med utgångspunkt i några svenska folksagor.

Denna uppsats är bara en liten del av en forskning jag hoppas kommer att växa sig stor eftersom materialet är så stort och allmänmänskligt – samma sagotyper förekommer på vitt skilda platser i världen – och således kan berätta mycket om människans förhållande till djuren. Med ett mer läsorienterat perspektiv på läsningen kan studier av förvandlingen även berätta om hur vi idag ser på djur och på oss själva. Därigenom blir det också möjligt att undersöka hur vi påverkar kommande generationers sätt att se på och förhålla sig till djur. Frågor om hur människan behandlar naturen är ständigt aktuella i vår tid, och noggrann granskning av vår kultur är en väg till förståelse av varför vi tänker och handlar som vi gör och hur människans attityd till djur och natur ska kunna förändras både på det individuella, nationella och internationella planet.

Animal studies¹ är emellertid inte bara intressant för att det kan leda till en förändring av människans attityd till och behandling av djuren. Djurstudier måste inte innebära att man intar djurrättsaktivisternas perspektiv utan kan också vara försök till mer objektiva observationer av hur djur finns med i vår vardag. Genom sådana undersökningar av det till synes oviktiga kan man komma närmare djuret, dess roll i språk och samhälle samt människans mer omedvetna tankar om djuret.²

Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka människans attityd till djur i några svenska folksagor. Jag förutsätter att den attityd som visas djuren i sagans värld i någon mån speglar den uppfattning av och attityd till djur som människan har i den verkliga världen. För att riktigt gå i närkamp med vår relation till djuren har jag valt att studera några sagor där någon människa har blivit förvandlad till ett djur. När en människa och ett djur tvingas att samsas i samma kropp måste relationen mellan djur och människa – både i den kroppen och i dess roll bland andra människor och djur – ställas på sin spets.

Det jag främst vill undersöka är hur den till djur förvandlade människan – som jag fortsättningsvis kallar djurgestalt – interagerar med sagans människor och djur. Hur beskrivs djurgestalterna? Hur behandlas de av sagans människor och vilken syn har människorna på djurgestalterna? Beter de sig som verkliga djur, och är de verkligen djur på riktigt? Vad jag också

---

¹Omnämns i resten av uppsatsen som djurstudier.

²Steve Baker, *Picturing the beast – animals, identity and representation*, Urbana och Chicago 2001, s. 3ff.

vill undersöka är hur förvandlingen, främst den tillbaka till människa, går till. Hur reagerar djurgestalten och människorna runtomkring den? Vem åstadkommer återförvandlingen och varför? Med hjälp av dessa delfrågor vill jag diskutera och i så stor utsträckning som möjligt besvara frågan vad dessa sagor säger om människans attityd och förhållande till djur.

Metod och material

Eftersom denna uppsats fokuserar på människan förvandlad till djur är materialet inte hämtat från, som man annars kunnat tänka sig, de så kallade djursagorna utan själva urtypen för vad som i modern tid kallas för sagor: undersagorna. Dessa är sagor som utspelas i en icke-realistisk värld, där orimliga motiv, exempelvis förvandlingar från djur till människa eller tvärtom, framstår som självklara.³ De sagor som denna uppsats tar sin utgångspunkt i är ”Skorveluva”, ”Råttan”, ”Prins Lindorm” och ”Igelkotten”, samtliga hämtade ur Jan-Öjvind Swahns volym *Svenska folksagor* (1959). Dessa fyra sagor är upptecknade under 1800-talet i olika delar av Sverige av olika insamlare och tolkare: Per Arvid Säve, Gunnar Olof Hyltén-Cavallius, Eva Wigström och Oscar Svahn.⁴ Sagorna i den upplaga jag valt att använda är varsamt överförda till ett modernare språkbruk men inte redigerade för att barnanpassas eller liknande, vilket Swahn noggrant påpekar i sin inledning till upplagan.⁵ När man arbetar med folksagor är det viktigt att vara medveten om att sagorna är muntliga berättelser som förändrats med tiden, och även förändrats då de skrevs ner. Det är därför svårt att tala om sådant som originaltexter eller ”korrekta” versioner. Swahn menar att Hyltén-Cavallius då han nedtecknade sagor eftersträvade ett ålderdomligt språk som var ”synnerligen ofolkligt”, eftersom han ville ge sagorna en medeltida och fornnordisk prägel. I senare utgåvor, menar Swahn, har denna förvrängning av språket blivit mildrad.⁶ Maria Ehrenbergs avhandling, *Sagens förvandlingar*, är ett exempel på en studie av hur sagor förändrats då de nedtecknas.⁷ Eftersom denna uppsats inte direkt berörs av dessa förändringar kommer jag inte att uppehålla mig vid denna diskussion.

I en uppsats av denna omfattning måste stoffet begränsas till att täcka in endast en liten del av den stora sagogenren. Jag har därför valt ut ett fåtal sagor för att kunna granska dessa närmare. I mitt val av sagor har jag inte ansett det relevant var i Sverige de är upptecknade eller vem som upptecknat dem. Istället har jag fokuserat på att hitta sagor där en till djur förvandlad människa är framträdande, spelar en viktig roll i sagan och är förvandlad större delen av sagan. Det har jag gjort för att få en så stor yta som möjligt för granskning av relationen mellan djurgestalt och människa. ”Prins Lindorm” kan möjligen ses som ett undantag från denna urvalsprincip, men eftersom den har

---

³ *Nationalencyklopedin*, uppslagsord: ”undersaga”, sidan besökt 2012-06-06, www.ne.se Artikelförfattarens namn står inte utskrivet.

⁴ *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959.

⁵ Jan-Öjvind Swahn, ”Inledning”, i *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959, s. 13.

⁶ Swahn, ”Inledning”, s. 8f.

⁷ Maria Ehrenberg, *Sagens förvandlingar. Eva Wigström som sagosamlare och sagoförfattare*, Stockholm 2003.

två olika delar som nästan är helt åtskilda och djurgestalten och förvandlingen bara förekommer i sagans första del är det bara den delen som tas i beaktande i uppsatsen.

I uppsatsen kommer sagorna inte att behandlas separat. Istället kommer olika men korresponderande handlingsmoment eller beskrivningar i de olika sagorna att betraktas samtidigt för att skapa bättre överblick över hur djurgestalterna representeras, agerar och behandlas. Jag strävar alltså efter att systematisera sagorna utifrån övergripande likheter dem emellan, snarare än att fokusera på en saga i taget.

För att kunna analysera och tolka djurgestaltens roll i sagan och i förlängningen djurets roll i verkligheten försöker jag avgöra vilken av djurgestaltens båda identiteter de olika beskrivningarna, känslorna och handlingarna riktas mot. Därför är uppsatsens beskrivande del uppdelad i tre huvudrubriker med olika fokus: ”Djurgestalten som djur”, ”Den antropomorfiserade djurgestalten” och ”Förvandlingen”. Under dessa rubriker kommer djurgestalternas beteende, beskrivningen av detta och av deras utseende, deras interaktion med människor och djur i sagan samt människornas syn på djurgestalterna (uttryckt i tal och tanke) att redogöras för. Därefter följer en analys och tolkning av de fakta som presenterats om djurgestaltens roll i sagan. Slutligen följer en diskussion om vilken roll djuren innehar i människans tankar, vilken attityd hon har till djuren samt hur hon i förlängningen behandlar djuren. Uppsatsen avslutas med en framåtblick mot möjlig vidare forskning.

Forskningsläge

Just människans attityd till djur i folksagan tycks inte vara ett mycket utforskat ämne i dagsläget. Forskning om folksagor finns det, och en (relativt liten) del av denna handlar om förvandlingar av människor till djur. Emellertid fokuserar den inte på djurgestalten som djur utan på andra delar av sagan. Litteraturen om ämnet tycks vara delad i två olika typer, varav den ena främst redogör för olika typer av förvandling och återtagande av mänsklig gestalt – likt Carl Wilhelm von Sydow i *Våra folksagor – vad de berättar om forntida tro och sed* (1941). Författaren påpekar i sitt förord att framtida forskning om folksagorna och vad de berättar är nödvändig och att denna framtida forskning nog kommer att avslöja mycket som han inte förmått göra i sin bok.⁸

Den andra typen av forskning om undersagans förvandlingar tycks röra sig om psykologiska, sexuella och moraliska tolkningar av förhållandet mellan djurgestalt och människa, främst i sagotyper som kallas brudgummen eller bruden i djurgestalt.⁹ Det stora tyska projektet *Enzyklopädie des Märchens* stärker denna uppfattning, eftersom det i denna under uppslagsordet

---

⁸Carl Wilhelm von Sydow, *Våra folksagor – vad de berättar om forntida tro och sed*, Stockholm, 1941, s. 4.

⁹Sagor i vilka en djurgestalt gifter sig med en människa, antingen före eller efter att ha lämnat sitt djurtillstånd.; Bruno Bettelheim, *Sagans förtrollade värld. Folksagornas innebörd och betydelse*, Stockholm 1979, s. 330.

”Tierverwandlung” främst berättas om sådana tolkningar.¹⁰

I *Sagens förtrollade värld. Folksagornas innebörd och betydelse* skriver Bruno Bettelheim om sagan som en barnens väg till utveckling och mognad. Han gör psykoanalytiska tolkningar av de olika djurgestalterna som symboler för barnets rädsla för sin egen eller sin tillkommandes sexualitet.¹¹ Djurgestalterna här är alltså inte alls djur utan av rädsla förklädda drifter som man måste lösa från djurförtrollningen genom att övervinna sin rädsla.

Denna typ av läsning, som ”inte nöjer sig med det episka uppenbara innehåll som sagorna har” ondgör sig Jan-Öjvind Swahn över. Han menar att man då lägger in subjektiva faktorer i sagorna som inte finns där och att en sådan läsning kräver en stor okunskap om ”grundläggande, historiska och funktionella fakta” från folkloristiken.¹² Han nämner Bettelheim och dömer ut hela hans resonemang med det faktum den folkloristiska sagoforskningen fastställt: folksagorna har berättats av och för vuxna, inte barn (med få undantag).¹³ Jag tycker, precis som Jan-Öjvind Swahn, att det som manifesteras i sagens text är viktigt att granska. Därför är det främst det jag försöker göra i denna uppsats. Swahn tycks emellertid mena att sagan, till skillnad från sägnen, knappast alls speglar mänskliga attityder, problem och ambitioner och att de som läser in sådant i sagan letar efter ”övertoner som aldrig har ljudit i den levande berättartraditionen”.¹⁴ Eftersom min uppsats förutsätter att sagan kan berätta för oss om relationer och attityder i den verkliga världen delar jag i detta fall inte Swahns uppfattning.

Även om Bettelheim utgår från att sagens symbolik är till för barnet och dess socialisation i vuxenvärlden och detta inte tycks helt rimligt med tanke på Swahns motargument är hans arbete med just djurgestalten som symbol mycket intressant. Denna tolkning av djurgestalten är också en del av hur man kan förstå och komma närmare relationen mellan människa och djur. Eftersom jag i denna uppsats ämnar hålla mig så nära sagornas text som möjligt skulle det vara att gå ifrån ämnet att analysera Bettelheims tolkningar. Som fördjupad forskning inom samma gren skulle det emellertid vara en god idé att granska även den litteratur/forskning som behandlar djurgestalten som symbol. I boken *Picturing the beast – animals, identity and representation* uppmärksammar författaren hur djuren i berättelser ofta ignoreras till förmån för bland annat symboliska läsningar. Bettelheim är en av de forskare som granskas och författaren uppmanar till en vidare forskning om varför man förnekar att djuren är djur.¹⁵

I *Sagan som livets spegel* skriver Gunnel Enby om förhållandet mellan Skönheten och Odjuret i den sagens olika versioner. Djurgestalten själv har här en mer framträdande roll än hos Bettelheim

---

¹⁰Manouela Katrinaki, ”Tierverwandlung”, i *Enzyklopädie des Märchens*, band 13, Berlin, 2010.

¹¹Bettelheim, s. 330-365.

¹²Jan-Öjvind Swahn, ”Rättor och möss i svenskspråkiga sagor och sägner”, i *Sagan som livets spegel*, red. Gunnel Enby, Stockholm, 1993, s. 81.

¹³Swahn, ”Rättor och möss i svenskspråkiga sagor och sägner”, s. 81f.

¹⁴Swahn, ”Rättor och möss i svenskspråkiga sagor och sägner”, s. 83.

¹⁵Baker, s. 136f, 211.

men är i stort fortfarande främst en form av freudiansk/jungiansk projicering av sexualitet. Vad Enby annars berör är hur Odjuret i sagan och hur främst björnar i största allmänhet antropomorferas i sagor, språk och genom leksaker. Väldigt kort berörs också historier och målningar av hur björnar och kvinnor umgås, har sexuella förhållanden och till och med får avkomma i form av väldigt starka människor.¹⁶

Det stora och mångbottnade material som folksagorna utgör tycks inte vara så utforskat med inriktning mot djurstudier. Med tanke på människans nära förhållande till djuren och den senaste tidens ökande intresse för djurstudier är detta något förvånande. Denna uppsats kan bara täcka en liten del av det behov jag ser av forskning inom området och jag hoppas att den kan bli en inspiration för andra litteraturvetare att fortsätta på samma spår eller att ta upp andra trådar i samma nät.

Beskrivning av textmaterial

Sagornas handling

För att förenkla förståelsen av mina resonemang och analyser kommer jag att i korthet redogöra för handlingen i de fyra sagor jag studerat.

”Skorveluva” handlar om en pojke som tar tjänst hos bergtrollet. Han ska vakta slottet åt trollet, och det enda han inte får göra är att öppna en dörr. Det gör han, och det får honom att känna sig ensam. Han går till stallet där trollets häst står med eld under mulen och hö under svansen. Han tycker synd om hästen och vänder den runt. Hästen talar då och vet genast att han gått in i rummet han inte fick gå in i. Han instruerar pojken att gå tillbaka till rummet och hämta diverse saker som finns där, innan de flyr från bergtrollet tillsammans. Pojken flyr ridande på hästen och lägger ut olika hinder för trollet som kommer efter dem, allt på hästens inrådan. Sedan tar han tjänst på en kungsgård (också på hästens inrådan). Snart blir det krig och pojken vill ut och strida. I hemlighet strider han med hästens hjälp i tre dagar och de vinner näst intill kriget ensamma. Pojken får gifta sig med yngsta prinsessan som belöning, medan hästen ber om en sak: pojken ska halshugga honom. Det gör han, och istället för en häst står där en ung prins – prinsessans bror.

I ”Råttan” sänder en kung ut sina tre söner för att fria. Med sig får de var sitt guldäpple att ge sin fästmö. Den yngste brodern är en ”odugling” som inte gör något och inte uppskattas. Han går vilse i skogen på sin friarstråt och tappar sitt guldäpple. Det rullar in under en buske och in genom en liten dörr. Prinsen följer efter och finner ett underjordiskt hus där en råtta hälsar honom välkommen. Han sörjer sitt äpple och hon lovar att hjälpa honom om han vill bli hennes fästman. Han äter och sover i

---

¹⁶Gunnel Enby, ”Sagan om Skönheten och odjuret och björnen som mytisk figur”, i *Sagan som livets spegel*, red. Gunnel Enby, Stockholm 1993.

huset och beger sig sedan hemåt efter att ha lovat att inte glömma sitt löfte till råttan. Han återvänder två gånger för att fadern bett att sönerns fästgör ska baka det finaste brödet och väva den finaste väven – råttan vinner båda ”tävlingarna”. Den sista gången prinsens kommer är det för att hämta råttan för att ställa till med bröllop. Hon ber honom att hugga huvudet av henne och han går med på det. I samma stund som han hugger förvandlas råttan till en prinsessa. Prinsen och prinsessan gifter sig.

Den första halvan av ”Prins Lindorm” handlar om en drottning som sörjer att hon är barnlös. Följande en klok gummas råd äter hon två rödlökar som hon funnit under sitt badkar. I sin iver glömmet hon att skala den första, men den andra skalar hon eftersom hon påmint sig gummans instruktioner. Senare föder hon först en lindorm som jordmodern kastar ut i skogen och sedan en prins. Tjugo år senare ska prinsen ut och fria, men lindormen spärrar vägen. Som lösen kräver den att få gifta sig och sova en natt vid sidan av sin brud innan prinsen får ge sig av på friarstråt. Kungaparet tvingar olika brottsliga kvinnor att gifta sig med lindormen, som emellertid dödar dem allihop. En oskyldig och god flicka blir av sin elaka styvmor anmäld som frivillig till giftermål med lindormen. Hon gifter sig med lindormen men lyckas, genom att skura honom, förvandla honom till människa innan de sover tillsammans. Då han förvandlats ärver han kungariket istället för sin yngre bror. Prinsen och flickan fortsätter att vara gifta.

”Igelkotten” berättar om en man som en stormig natt släpper in en igelkott i sitt hus eftersom denne inte vill vara ute i stormen. Igelkotten köper mannens öskar och tupp och ger sig på morgonen av sittande i öskaret som dras av tuppen. Betalning för de båda har igelkotten som lovat lämnat på trappan. Igelkotten kör till kungsgården och lurar en efter en ut de tre prinsessorna i trädgården. När de kommit till krusbärssnåret stannar han och säger att prinsessan ska kyssa honom, annars måste hon krypa genom snåret för att komma därifrån. De två äldsta kryper genom snåret, men den tredje vill inte och efter mycket ilska och argumentering går hon med på att ge honom en kyss. Igelkotten förvandlas då till en prins som gifter sig med prinsessan.

Djurgestalten som djur

Under denna rubrik fokuserar jag på vilka genuina djurbeteenden och djuregenskaper djurgestalterna uppvisar eller som tilldelas dem av sagan och dess människofigurer. Det främst Bettelheim gör är att ignorera att djurgestalterna under större delen av sagan faktiskt är djur. För att upptäcka vad sagan har att säga är det viktigt att se vad som uppenbart står i den, och därför vill jag börja där.

Utseende och beteende

Till att börja med ser djurgestalten ut som ett visst djur. Det råder ingen tvekan om vilken sorts djur

den är, eftersom alla djurgestalterna talas och berättas om som det djur de ser ut som. I de fyra sagorna är det främst i ”Råttan”, ”Prins Lindorm” och ”Igelkotten” som det djuriska utseendet beskrivs. Råttan beskrivs som ”den allra vackraste lilla råtta”. Vid två tillfällen kallas hon ”den stora råttan”, men annars föregås ordet *råttan* oftast av adjektivet *lilla*.¹⁷ Lindormen är ”hisklig”, ”stor”, ”förfärlig” och ”förskräcklig”.¹⁸ Om det hiskliga, förfärliga och förskräckliga är enbart utseendemässigt eller en allmän beskrivning som rör även lindormens beteende är emellertid svårt att avgöra. Av prinsessan får vi höra att igelkotten har ett ”tryne” och är ”luden”. Han beskrivs också som ”pigdig och rälig”.¹⁹

Djurgestalterna är oftast inte ensamma i sagan – därför visar sig deras beteende ofta i hur de interagerar med djur och människor. Vid några tillfällen är djurgestalternas beteende emellertid helt oberoende av andra, som när råttan hoppar upp på bordet eller en sten och när hon bär prinsens guldäpple i munnen. Råttan bor också under jord. Hästen hör mycket bra. Djurgestalternas beteende beskrivs inte heller särskilt – mer än att lindormen är ”hotande” och ett ”odjur” och att igelkotten berättas ”skrapa” och ”snusa” vid mannens dörr.²⁰

Människans interaktion med och syn på djurgestalten

Djurgestalternas interaktion med människor är mycket viktiga ledtrådar till djurgestalternas roll i sagan. I ”Skorveluva” visar det sig att hästen inte kan vända sig själv där han står i stallet. Det hjälper Skorveluva honom med, eftersom han tycker synd om hästen som står felvänd. Om hästen inte förstår att vända sig själv eller om han står i en så trång spilta att han måste ledas ut och sedan in igen framgår inte. Tydligt är i alla fall att han är beroende av människans hjälp. Skorveluva rider på hästen och använder sporrar på honom. Han har även packning på hästen i sadelväsor och det berättas att han sadlar av honom. Hästen kommer till Skorveluva när denne skakar ett betsel. Om detta beror på att betset är magiskt eller något annat framgår inte – men hästen lyder i alla fall Skorveluvas kallelse. Råttans interaktion med människor (prinsen) framstår inte som en relation mellan djur och människa alls i deras beteende gentemot varandra. Deras interaktion tycks vara enbart mellan den antropomorfiserade råttan och prinsen – se därför motsvarande delrubrik under ”Den antropomorfiserade djurgestalten” för en redogörelse av deras interaktion. I ”Prins Lindorm” börjar lindormens relation till människan med att jordegumman kastar ut honom i skogen genom fönstret. När han tjugo år senare träffar prinsen är ormen ett hinder på vägen. Lindormen sliter också sönder ett antal kvinnor som tvingats gifta sig med honom. Det berättas att lindormen ”måste lyda” när flickan som slutligen gifter sig med honom begär att han ska klä av sig sina skinn.²¹ I ”Igelkotten” rullar igelkotten runt, runt kring de tre prinsessorna med taggarna stickande rakt ut för

¹⁷”Råttan”, ur *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959, s. 88, 97f.

¹⁸”Prins Lindorm”, ur *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959, s. 130, 131, 131, 134.

¹⁹”Igelkotten”, ur *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959, s. 142f.

²⁰”Prins Lindorm”, s. 131; ”Igelkotten”, s. 140.

²¹”Prins Lindorm”, s. 133.

att hindra dem från att gå någonstans. De båda äldsta prinsessorna kryper hellre genom krusbärssnåren än kysser igelkotten, medan den yngsta prinsessan vill sparka den men inte vågar för piggarnas skull.

Människans syn på djurgestalten som djur blir framträdande i sagorna både genom människornas tal och tankar och sagans berättande av dessa. I ”Skorveluva” är människornas syn på hästen som djur inte alls tydlig. Hästen kallas i och för sig vid ett par tillfällen ”trollhäst”, men om det beror på att den är förtrollad eller har tillhört bergtrollet är omöjligt att avgöra.²² I ”Råttan” är prinsens syn på råttan som djur mycket mer framträdande. Han tvekar inför hennes ”besynnerliga förslag” (att ta henne till fästmö). Både när det gäller att baka bröd och väva en väv tänker prinsen bedrövat att det är helt omöjligt för råttan att kunna göra det. Han tänker även att han omöjligt kan begära det av henne, eftersom hon är en råtta. När bröllopsdagen väl är kommen och han måste hämta hem henne är prinsen orolig för vad andra ska tycka om hans brud. ”De [hans bröder] kom ju hem med fagra kungadöttrar, medan han inte hade annat än en liten råtta att visa upp”, berättar sagan att han tänker. Prinsen skrattar åt tanken på råttan i bröllopsskrud. I sagan står också att läsa att ”ingen må väl förtycka, att han inte var särdeles glad över denna brudfärd”. Emellertid vill prinsen inte döda råttan i slutet av sagan, eftersom han ”höll henne mycket kär, fastän hon bara var en liten råtta”.²³ I ”Prins Lindorm” föreslår kungaparet först att prinsen ska välja en annan väg än den lindormen blockerar för att ta sig ut ur landet. När de inser att det inte fungerar resonerar de att de väl visst kan ge lindormen en maka – men han kan säkert nöja sig med en kvinna som tvingats gifta sig med honom, antingen hon är brottslig eller en träal. Flickan som blir hans sista brud gråter då hon förstår att hon ska ges till lindormen och går till sin mors grav för att be om hjälp. Mannen i ”Igelkotten” säger till igelkotten att den gott kan sitta i en stenmur över natten, eftersom ”en sån som du [igelkotten]” inte kan behöva vara inomhus.²⁴ Han säger också till igelkotten att den väl inte har något att betala med.

Djurgestaltens förhållande till andra djur

Interaktionen mellan djurgestalten (som djur) och andra djur är ytterst begränsad. Råttan i sagan med samma namn vänder sig till sina artfränder för hjälp. I slutet av sagan får man emellertid veta att även dessa råttor är förvandlade människor. Några verkliga råttor har hon således ingen kontakt med. Djurgestalten tycks leva ett ytterst isolerat liv, där hon i stort sett undviker både människor och djur. Undantaget är den människa som i respektive saga kommer att återge djurgestalten hennes mänskliga skepnad.

---

²²”Skorveluva”, ur *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959, s. 69, 71.

²³”Råttan”, s. 89, 95, 97.

²⁴”Igelkotten”, s. 141.

Den antropomorfiserade djurgestalten

Eftersom djurgestalten är en människa förvandlad till ett djur uppvisar den även mänskliga egenskaper och blir delvis behandlad som om den vore en människa. För att riktigt kunna förstå människans attityd till djurgestalten behöver vi därför även gå igenom djurgestaltens mänskliga sidor.

Utseende och beteende

Djurgestalten är, som vi såg under rubriken ”Djurgestalten som djur”, utseendemässigt ett djur. Beskrivningen av djurgestaltens utseende kan ändå vara värd att beröra även under denna rubrik – i alla fall med avseende på ”Råttan”. När råttan sätter sig i vävstolen och börjar arbeta står det nämligen att hennes ”små fingrar” och ”små fötter” arbetar.²⁵ Dessa ord förknippas normalt sett med människor och är därför en antropomorfiserad beskrivning av råttans utseende. Lägg märke till att den antropomorfiserade beskrivningen av råttan, precis som den mer rättframt djuriska, fokuserar på hennes litenhet.

Beteendemässigt finns en del mänskliga drag hos djurgestalterna. För det första talar de alla människospråk! I ”Igelkotten” påpekas det faktiskt att igelkotten inte är vanlig, eftersom den kan tala ”precis som en människa”.²⁶ I ”Skorveluva” är hästens mänskliga beteende inte framträdande i mycket utom i hästens interaktion med Skorveluva. Emellertid är det tydligt att hästen har stor kunskap om hur det ser ut och vad som finns i bergtrollets slott. Hästen känner även ett behov att återgälda den tjänst Skorveluva gör honom. I ”Råttan”, däremot, finns det mer att ta upp. Råttan bor i en stuga av mänskliga proportioner, med möbler och ett bord dukat med människomat. Dessutom kan hon både väva och baka. Hon klär sig i bröllopskläder och åker i en ”vagn” (en sked). Lindormen i ”Prins Lindorm” vill gifta sig och sova vid sin makas sida. Han vill gifta sig med en människa som dessutom ska vara en ”oskyldig jungfru” och inte vem som helst.²⁷ I ”Igelkotten” vill igelkotten bli kysst (av en människa). Han vill också göra affärer med en människa och betala med pengar.

Människans interaktion med och syn på djurgestalten

Interaktionen mellan djurgestaltens antropomorfiserade identitet och människan är precis lika viktig att granska som interaktionen mellan djurgestalten som djur och människan. I ”Skorveluva” ger hästen Skorveluva råd som tack för att denne vänt honom om. Pojken lyder hästens råd utan att tveka. När Skorveluva vill intyga att hans berättelse om hur han gick ut i kriget är sann kallar han på hästen som genast intygar allt vad pojken säger. Alla blir förvånade, men vad det tycks inte över att hästen talar, utan för att Skorveluva gått ut i krig. Ingen tvivlar för en sekund på vad hästen

---

²⁵”Råttan”, s. 94.

²⁶”Igelkotten”, s. 140.

²⁷”Prins Lindorm”, s. 132.

berättar. Råttan i sagan med samma namn föreslår sig själv som en tänkbar fästmö för prinsen. Prinsen samtycker till slut till förlovingen. Råttan tar också hand om och passar upp på prinsen. Råttan möter prinsen med stor kärlek då han kommer och hälsar på. När råttan ber prinsen om olika saker nekar han inte henne något – inte ens när hon ber honom att halshugga henne nekar han, eftersom han ”måste” göra vad hon ber om när hon ber så enträget.²⁸ I ”Prins Lindorm” går kungaparet med på att lindormen ska få gifta sig och skaffar själva fram brudar åt honom. Lindormen gifter sig. När den sista flickan har gift sig med lindormen kräver han att hon ska klä av sig. Hon svarar honom: ”Klä du först av dig!”.²⁹ Han blir förvånad eftersom ingen av hans tidigare brudar har krävt det. Mannen i ”Igelkotten” går med på att göra affärer med igelkotten på grund av de stora pengasummor igelkotten erbjuder honom för tupp och öskar. Precis som igelkotten lovat hittar mannen sina pengar på förstubron när igelkotten lämnar hans hus. Igelkotten lurar ut prinsessorna och tycks ha en mycket väl uttänkt plan som han följer för att åstadkomma detta. När den yngsta prinsessan vill sätta sin näsduk emellan dem innan hon kysser honom går han med på det, för att sedan slita undan den och kyssa henne ”mitt på munnen”.³⁰

I det följande visas hur synen på djurgestalten blir synlig i människornas tal och tankar och i sagans beskrivning av dessa. I ”Skorveluva” säger Skorveluva att han inte kan vara ”så hård och otacksam” att han hugger av hästens huvud.³¹ I ”Råttan” berättar sagan att prinsen inte vill hugga huvudet av sin fästmö. I ”Prins Lindorm” står att läsa om prinsen att ”ingen visste, att den älste var en lindorm och låg ute i den vilda skogen”.³² I ”Igelkotten” blir synen på igelkottens mänsklighet aldrig tydlig i tal eller tanke eller genom sagans beskrivning av dessa.

Djurgestaltens förhållande till andra djur

För att avgöra djurgestaltens identitet (och genom den människans syn på djur) är det naturligtvis även relevant att betrakta den antropomorfiserade djurgestaltens förhållande till andra djur. Varken hästen i ”Skorveluva” eller lindormen i ”Prins Lindorm” har någon kontakt med andra djur. Det saknas helt exempel på att djurgestalterna har förmåga att kommunicera med riktiga djur. I ”Råttan” kallar råttan på andra råttor för att de ska hjälpa henne, men detta beskrivs ske på mänskligt språk. Hon befäller över dem och de lyder. Hon åker även i en sked (vagn) dragen av tordyvlar. Löss och råttor bildar hennes kortege på brudfärden. I sin saga köper igelkotten en tupp och använder den som dragdjur. Igelkotten spänner själv tuppen för öskaret.

---

²⁸”Råttan”, s. 97.

²⁹”Prins Lindorm”, s. 133.

³⁰”Igelkotten”, s. 143.

³¹”Skorveluva”, s. 71.

³²”Prins Lindorm”, s. 131.

Förvandlingen

I dessa sagor får man oftast inte veta mycket om själva förvandlingen. Viktigt att komma ihåg är att djurgestalten för det mesta har varit en människa innan den blivit förvandlad till ett djur.

Undantaget i det material jag valt är ”Prins Lindorm”, där prinsen föds som en lindorm – men människan tycks finnas inuti ormen. Det finns ett slags människonatur även inuti råttan, hästen och igelkotten, vilket ger djurgestalterna deras dubbla identiteter. Under denna rubrik berörs därför både förvandlingen till djur och förvandlingen tillbaka till människa.

Att bli en djurgestalt

I de sagor jag valt är förvandlingen till ett djur passiv, det vill säga att den förvandlade inte har någon makt över sin egen förvandling. Det är den vanligaste formen av djurförvandling i sagor och sker oftast som ett straff eller en olycka av något slag. Oftast brukar anledningen till förvandlingen som straff vara någon form av tabubrott eller brott mot den moraliska normen.³³ I ”Skorveluva” har prinsen blivit bortrövad av bergtrollet och förvandlad till en häst. Varför får man inte veta. I ”Råttan” rör det sig om en prinsessa som blivit förvandlad till råtta av en elak styvmor, men varför, det berättar inte historien. Drottningen i ”Prins Lindorm” blev gravid genom att äta två rödlökar. I sin iver glömde hon bort att skala den första, och därför blev hennes förstfödde en lindorm. ”Igelkotten” berättar inte alls av vem eller varför prinsen blivit förvandlad till en igelkott från början.

Att bli människa igen

För att bli människa igen behöver djurgestalten hjälp av en annan människa. *Frälsning* eller *räddning* är de uttryck som används, både av sagan och dess figurer, om djurgestaltens förvandling tillbaka till människa. I ”Skorveluva” uttrycker hästen en bestämd önskan att bli halshuggen och när Skorveluva lyder står där plötsligt en ”vacker ung prins”.³⁴ Även i ”Råttan” ber råttan om att få huvudet avhugget och när prinsen väl hugger huvudet av henne kommer en prinsessa, ”vacker som Guds klara dag,” vandrande mot honom – naturligtvis är hon råttan som återfått sin ursprungliga gestalt.³⁵ Lindormen i ”Prins Lindorm” ber inte om något alls, utom att hans nya brud ska ta av sig kläderna innan hon går till sängs med honom. Det är hon som tvingar honom att dra av sig sina sju skinn, vilket han gör med stor möda och vånda. När han sedan står framför henne som en ”blodig och slemmig köttmassa” skurar hon honom med skarp, kokande lut tills hon har slitit ut tre rotborstar. När den tredje borsten är utsliten är det inte längre en blodig köttmassa framför henne, utan ”den fagraste yngling i världen”.³⁶ När igelkotten stjälar sin utlovade kyss av prinsessan

---

³³Katrinaki, ”Tierverwandlung.

³⁴”Skorveluva”, s. 71.

³⁵”Råttan”, s. 98.

³⁶”Prins Lindorm”, s. 133.

förvandlas han till ”den vackraste och ståtligaste prins man någonsin sett för sina ögon”.³⁷

Alla djurgestalterna som återfår sin människogestalt behandlas som vilken människa som helst – nästan som om de aldrig varit i sin djurgestalt. I djurbruds- och djurbrudgumssagorna är det inte heller någon tvekan om att den före detta djurgestalten genast ska gifta sig med den som hjälpt den att lämna djurstadiet. Hästen i ”Skorveluva” blir glatt hälsad tillbaka till sin fars hov när han återfått sin människoform. I ”Råttan” gifter sig råttan med prinsen, hennes ”befriare”, innan de beger sig till hennes kungarike (tidigare även det förvandlat, men även det löst ut förtrollningen efter råttans halshuggning) för att regera där. När prinsen i ”Prins Lindorm” har lämnat sitt lindormsliv bakom sig och berättat för sina föräldrar att han är deras äldste son (och detta bekräftats genom att jordegumman tillfrågats) ber de honom att berätta om de ”sorgliga öden” han måste ha haft som lindorm.³⁸ Sedan låter de kungöra att han är deras äldste son och därför ska ärva riket efter dem. Den yngre prinsen, som uppfostrats som kronprins och ende arvtagare bara försvinner ur sagan och den före detta lindormen får sin födslorätt. I ”Igelkotten” gifter sig prinsen med prinsessan som genom sin kyss löst honom ur hans förvandling och lever länge och lyckligt med henne.

Analys och tolkning

För att kunna avgöra vilken attityd till djuret som framkommer i sagorna delade jag upp min undersökning i djurgestalten som djur och den antropomorfiserade djurgestalten. Här i analysen kommer både den antropomorfiserade och den animala identiteten hos djurgestalten att beröras under samma rubrik. Denna sammanslagning gör jag för att ge en så god överblick som möjligt över hur människan uppfattar och behandlar djurgestaltens båda identiteter.

Antropocentrism och djuret som konstruktion

”[T]he beautiful and heroic princess who weaves nettle coats for her enchanted swan brothers [...] – such fictions, throughout all the known cultures of the world, give evidence of a powerful human desire to know the animal Other.”³⁹

Den åsikt om människans nyfikenhet gentemot djurens natur som Mary Sanders Pollock och Catherine Rainwater uttrycker finner jag inte stöd för i de sagor som förekommer i denna uppsats. I dessa tycks djurgestalten snarare vara till för att låta människan få en bättre förståelse av hur djuret förhåller sig till henne och hur hon bör förhålla sig till djuren. Genom ordvalet i ovanstående citat tycks författarna också okritiskt, kanske omedvetet, acceptera sagans syn på prinsessan som en sina

---

³⁷”Igelkotten”, s. 143.

³⁸”Prins Lindorm”, s. 134.

³⁹Mary Sanders Pollock och Catherine Rainwater, ”Introduction”, i *Figuring animals. Essays on Animal Images in Art, Literature, Philosophy, and Popular Culture*, red. Sanders Pollock, Mary och Rainwater, Catherine, New York 2005, s. 1.

bröders befriare från djurgestalten. Denna antropocentriska inställning som kan spåras i sagoforskningen kanske stammar från sagorna, som tycks genomsyras av den. I de sagor jag studerat berättas egentligen inte något om djurgestalterna som djur mer än om deras utseende och något om deras beteende – och denna information är ytterst begränsad.

I *Picturing the beast* skriver Baker att djur, för människan, är ”a construction, a representation, and not an accessible essence or reality”.⁴⁰ Arnold Arluke och Clinton R. Sanders motsätter sig en sådan ståndpunkt i *Regarding animals*: ”many people would insist that the study of the animal's perspective could only be antropomorphic [---] As mere human projections, it is argued, all we can learn in studying animals is more about the human mind”.⁴¹ Om man godtar Bakers ståndpunkt innebär det att den djurbild som finns i litteraturen och som jag arbetar med i denna uppsats är en mänsklig konstruktion. Det vi kan få veta genom att granska mänskliga konstruktioner måste vara mänskliga tankar och attityder. Trots att denna uppsats har fokus på djur och har djurstudier som huvudteori är den därmed antropocentrisk och berättar om människan, snarare än om djuren.

Arluke och Sanders åsikter lämnar mer öppet för att kunskap om och förståelse av djuret faktiskt kan uppnås. I de sagor som min uppsats behandlar har jag inte funnit något som stöder detta. En möjlig orsak till detta är att sagorna egentligen inte handlar om verkliga djur.

Analysen i denna uppsats syftar främst till att undersöka de attityder till djurgestalten som återfinns i sagan, både hos dess figurer (människor, djurgestalter och djur) och i själva texten. Det vill jag göra eftersom det är min åsikt att slutsatserna från denna granskning kommer att spegla attityder till djur hos människor i den verkliga världen. Eftersom sagorna är så gamla och redigerade flera gånger är det emellertid inte möjligt (åtminstone inte här) och inte heller min ambition att avgöra vilken tid dessa attityder stammar från eller hur de har förändrats genom tiden.

Djurgestaltens utseende och beteende

Bortsett från de mer neutrala orden som beskriver djurgestaltens utseende (exempelvis ”luden” eller ”pigdig”) är beskrivningen av djurgestalten främst negativ (”rälig”, ”hisklig”, ”förskräcklig” etcetera).⁴² Undantaget är i ”Råttan” där råttan är *liten* och *vacker*. Eftersom råttan är en råtta är hon i jämförelse med en människa liten – därför är det inte nödvändigt att hela tiden påpeka att hon är en liten råtta. Anledningen till att råttan oftast beskrivs som liten tycks därför vara en annan än att hon är ett litet djur. Jan-Öjvind Swahn skriver att råttor och möss oftast framställs på ett ”näpet” sätt i svensk undersaga. Till skillnad från råttornas roll i sägner finns det ”inga skandinaviska undersagor som låter dessa djur framstå i en osympatisk dager.”⁴³ Att råttan i sagan ”Råttan” oftast beskrivs som liten verkar därmed vara ett sätt att representera den som liten och söt – näpen, helt

---

⁴⁰Baker, s. 5.

⁴¹Arnold Arluke och Clinton R. Sanders, *Regarding animals*, Philadelphia 1996, s. 49.

⁴²”Igelkotten”, s. 142f; ”Prins Lindorm”, s. 130ff.

⁴³Swahn, ”Råttor och möss i svenskspråkiga sagor och sägner”, s. 77f.

enkelt. När de andra djurgestalterna (som djur) främst beskrivs negativt tycks det underligt att råttan skulle beskrivas bara positivt – därför vill jag titta närmare på detta.

Större delen av sagan tycks råttans litenhet verkligen röra sig om att försöka göra henne näpen, särskilt som även hennes baktråg och vävstol är små och näpna, – och därmed framställa henne positivt. När prinsen är ledsen och orolig då han ska föra hem henne tycks emellertid råttans beskrivning som liten plötsligt ändra karaktär och bli negativ, förringande: ”Men hur ska det gå, när mina släktingar får se, att jag inte har någon annan brud än en liten råtta?”⁴⁴

Två gånger beskrivs råttan också som stor. Den första gången är det neutralt, för att hon just införts så många råttskinn att hon är stor. Den andra gången hon kallas stor är just då prinsen halshugger henne och hon blir en prinsessa. Då faller ”den stora råttan och därtill alla de små” ner i vattnet från spången de står på.⁴⁵ Naturligtvis kan det vara en praktikalitet – ett sätt att skilja ”huvudråttan” från de andra – men eftersom råttan så noggrant beskrivits som liten väljer jag att tolka adjektivbytet på ett annat sätt. Råttan beskrivs som liten för att hon egentligen är en förvandlad prinsessa. Det som är näpet med råttan är egentligen inte hennes litenhet utan hennes beteende, hennes mänskliga beteende. I samma stund som råttan blir halshuggen visar sig prinsessan – det som faller ner i vattnet är därmed bara ”rättkskalet”. Eftersom det som var litet och sött i råttan då visar sig på stranden i form av en underskön prinsessa finns det inte längre något behov av att kalla råttan för ”den lilla råttan”.⁴⁶ När sagan sedan återgår till att kalla råttan liten (prinsessan ”var ingen annan än hans egen allerkäresta, den lilla råttan”⁴⁷) är det en analeps som refererar till råttan innan hon halshöggs – alltså fortfarande till prinsessan ”inuti” råttan.

Det är därmed inte själva råttan (djurgestalten som djur) som innehar de positiva egenskaper som ger den beskrivningen liten, utan prinsessan (den antropomorfiserade djurgestalten). Även den antropomorfa beskrivningen av råttans ”fingrar” och ”fötter” tycks visa att den näpna dager råttan framställs i inte egentligen handlar om råttan som råtta. Istället är det ”den stora råttan” och det förringande ”inte [...] annat än en liten råtta” som beskriver råttan som djur.⁴⁸ Orden måste alltså inte nödvändigtvis ha samma innebörd som de normalt sett har. Råttans litenhet handlar inte alls om att vara liten kroppsligt sett. Beskrivningen är istället ett sätt att allmänt berömma råttans egenskaper.

Gällande djurgestaltens beteende och egenskaper är det ungefär likadant med detta som med utseendet. Om de inte beskrivs neutralt är de, för djurgestalten som djur, negativa. Djurgestaltens antropomorfiserade beteende framstår främst som neutralt eller positivt (hästens tacksamhet eller råttans sätt att bo, exempelvis). Dessa egenskaper och beteenden är tecken på djurgestaltens

---

⁴⁴”Råttan”, s. 96.

⁴⁵”Råttan”, s. 98.

⁴⁶”Råttan”, s. 98ff.

⁴⁷”Råttan”, s. 98.

⁴⁸”Råttan”, s. 94, 98, 95.

mänsklighet och uppskattas därför av sagans människor. Emellertid framställs i sagan till exempel lindormens krav på en hustru som något helt orimligt och det att bli hans fru tycks vara ett straff. När även det antropomorfiserade beteendet framställs som negativt skulle det kunna bero på att djurgestalten då ses som ett djur, och mänskligt beteende hos ett djur är onaturligt. Att kräva giftermål är inte heller nödvändigtvis något positivt, vilket tacksamhet eller ordnat boende är. Kanske kan man delvis förklara den negativa framställningen av djurgestaltens beteende med följande citat: "In everyday speech, the term animal is associated with uncivilized behaviour and socially disapproved behaviour. [...] In these usages, animal behaviour is contemptible behaviour".⁴⁹

Människans interaktion med och syn på djurgestalten

Hästen som djur i "Skorveluva" är ett riddjur som kommer när Skorveluva kallar honom. Hästen behöver Skorveluvas hjälp. Hästen är därmed beroende av människan och är hennes tjänare. Hästen ger i sin antropomorfiserade identitet råd som genast följs. Han blir uppskattad och litad på. När Skorveluva till slut protesterar mot att döda hästen för att det vore otacksamt – vad är han då tacksam för? Han är tacksam för hästens råd, alltså för hans mänsklighet. Det är på grund av hästens mänsklighet som Skorveluva inte vill halshugga honom.

Detsamma gäller i "Råttan". Råttan ses ned på för att hon är en råtta och hon därför inte förväntas kunna utföra mänskliga sysslor. När det visar sig att hon kan det (den antropomorfiserade råttan visar upp sin mänsklighet) blir hon uppskattad. Det som får prinsen att fästa sig vid henne är hur hon tar hand om honom och kan baka och väva. Eftersom det är prinsens kärlek till råttan som får honom att inte vilja döda henne måste orsaken till denna kärlek undersökas. Svaret på frågan blir det samma som i "Skorveluva": det är djurgestaltens antropomorfiserade del som får "befriaren" att tveka inför sin uppgift.

Lindormen, å andra sidan, kastas ut i skogen då han föds. Detta sker för att han föds som en lindorm och kan inte ha någon annan anledning, eftersom drottningen så hett längtar efter barn och sonen i mänsklig skepnad behålls. I övrigt betraktas lindormen som ett hinder och ett monster på grund av att han hindrar prinsen (sin lillebror) från att rida på friarstråt samt på grund av sitt utseende och beteende. Det görs emellertid inget försök att döda honom, kan det vara värt att påpeka, trots attityden till honom och trots att han dödar flera kvinnor. Kanske beror det på att han är för farlig, kanske på att de kvinnor han dödar ändå är brottsliga eller trälar och därmed mindre värda i kungaparets ögon. Kanske tyder det även på något slag av igenkännande av lindormens mänsklighet. Kungaparet går trots allt med på att låta honom gifta sig.

"Igelkotten" är på många sätt en mildare saga, särskilt som djurgestalten inte skadas för att

---

⁴⁹Citerat efter Arthur G. Neal, *Picturing the beast – animals, identity and representation*, Urbana och Chicago 2001, s. 89.

återta sin mänskliga skepnad. Attityden till igelkotten (som djur) är emellertid nedlåtande och och våldsamt. Mannen vill inte låta honom komma in i sitt hus fastän det stormar eftersom han är en igelkott, och därför inte kan behöva vara inne. Prinsessorna vill inte kyssa igelkotten på grund av hans djuriska utseende. Den yngsta prinsessan vill till och med sparka honom för att han, ett djur, begär en kyss av henne. Det enda som avhåller henne är rädslan för hans taggar. Igelkotten får respekt för en sak: hans (mänskliga) förmåga att betala mannen, med pengar, för det han köpt av honom.

Av detta följer att attityden till djurgestalten som djur även här är främst negativ, medan den antropomorfiserade djurgestalten uppskattas och respekteras. Den antropomorfiserade djurgestalten är att betrakta som mänsklig och därmed blir det tydligt att människan uppskattas och respekteras medan djuret ses ned på. Antingen är det människans tjänare eller en fiende som på något vis bör oskadliggöras – oavsett om det sker med en spark eller ett kast ut genom fönstret.

Djurgestaltens förhållande till andra djur

Råttan kallar: ”Hitåt, alla mina små råttor!” och befäller över dem som om de vore hennes tjänare.⁵⁰ Eftersom de är hennes tjänare även i sitt mänskliga liv handlar det bara på ytan om djurgestaltens förhållande till andra djur. Både råttan och igelkotten använder andra djur som dragdjur. Igelkotten till och med *köper* tuppen av en människa. Djurgestaltens förhållande till andra djur speglar därmed människans förhållande till djur, i viss mån även människans förhållande till djurgestalten själv. Precis som hästen under föregående rubrik sågs som människans tjänare är tuppen den antropomorfiserade djurgestaltens tjänare. Fastän djurgestalten har kontakt med andra djur saknar hon alltså förståelse för dem och betar sig mot dem som en människa.

Varför djurgestalten i sitt liv som djur är så isolerad från både djur och människor är en intressant fråga. Eftersom hennes dubbla identiteter påverkar hennes syn på sig själv, liksom hur andra uppfattar henne, befinner hon sig i ett ingenmansland. Min uppfattning är att hon saknar såväl vilja som förmåga att närma sig andra djur. Hennes identitet är trots det yttre utseendet främst den mänskliga. Hon vet att hon behöver en annan människa för att kunna lämna sin djurtillvaro och hon har inget att vinna på att söka sig till verkliga djur.

Förvandlingen till djurgestalt

Att bli förvandlad till ett djur beskrivs som en olycka eller ett straff. Att vara ett djur är därmed något negativt – åtminstone kontrasterat mot att vara en människa. Den som förvandlar människan tycks vara ond (bergtrollet och styvmodern) eller på något sätt förmäten (drottningen som inte tänker sig för innan hon äter löken). Varför sagan berättar så lite om förvandlingen till djur är en intressant fråga. Kanske är det som von Sydow skriver, att förvandlingen ignoreras till förmån för

---

⁵⁰”Råttan”, s. 91, 93, 96.

att överraska åhöraren eller läsaren desto mer när djuret åter blir människa, eller helt enkelt för att inte dra ut handlingen över alltför lång tid.⁵¹ I min analys har jag inte kunnat finna något svar på denna fråga som anknyter till att djurgestalten faktiskt *är* ett djur. Bettelheim menar att djurgestalten är en symbol för sexualitet som inte är tillåten eller önskad. Bortträngning av vår sexualitet börjar så tidigt, skriver han, att vi därför inte minns när den började (när människan blev förvandlad till ett djur).⁵² Trots att texten uttryckligen beskriver att förvandlingen innebär ett konkret djurblivande skulle den samtidigt, på en annan betydelsenivå, kunna vara en symbol.

Förvandlingen till människa

Förvandlingen tillbaka till människa, kanske med "Igelkotten" som undantag, möjliggörs av djurgestaltens djuriskhet. Det är brottsligt att döda en människa, men inte ett djur. Därför förmår Skorveluva respektive prinsen halshugga hästen och råttan. Om det är den antropomorfiserade djurgestalten som får dem att tveka är det alltså djurgestalten som djur som får dem att döda. Samma sak är tydligt i "Prins Lindorm", där flickan som gifter sig med lindormen inte tycks ha några skrupler gällande att skada den genom att beordra att den drar av sig skinnen och sedan skura den med lut och rotborstar. Så fort lindormen förvandlats till en prins slutar hon emellertid att skura honom. Dessa tre förvandlingar är brutala, allra mest den sista, och bör göra mycket ont. Igelkottens förvandling är undantaget, men även denna syftar ultimat till att göra sig av med djurgestalten för att återskapa människan.

För djurgestalten innebär återförvandlingen ett återtagande av sitt tidigare liv eller sitt "rättmätiga" liv. Människan har blivit "frälst" från sin tid som djur och det ger henne och alla omkring henne stor glädje. När djurgestalten förvandlas är den "ett odjur [som] lägger av sin djurhamn och står där som en underbar människa".⁵³ Naturligtvis öppnar sagan på många sätt för en symbolisk tolkning av förvandlingen. Genom att ordet *frälsning* används förs tankarna till kristen frälsning eller någon annan form av religiös rening. Djurvarandet skulle också kunna ses som en symbol för moralisk prövning, där återförvandlingen i så fall kunde representera personlig utveckling. Bettelheim tolkar återförvandlingen som en symbol för att barnets rädsla för sin eller sin tillkommandes sexualitet övervinns. Behovet av att tolka djurgestaltens förvandling som något symboliskt är mycket antropocentriskt och får djurets hela varelse att bli ett verktyg för mänskligt uttryck. Detta i sig uttrycker också människans syn på och förhållande till djur. Det jag fokuserar på i denna uppsats är emellertid inte symbolik utan vad som påtagligt finns i sagan: djurgestalten utsätts för någon typ av handling som gör den till människa. Denna handling kräver exempelvis kärlek, trofasthet och/eller en stor uppoffring. Sådana mänskliga dygder blir redskap för att "befria" människan från djurtillståndet. Djurtillståndet ses alltså som något mycket negativt som man vill

---

⁵¹ von Sydow, s. 109.

⁵² Bettelheim, s. 330f.

⁵³ Bettelheim, s. 330.

undkomma, för att istället bli en människa. Detta framkommer även i det att djurgestalten genom sin återförvandling blir en ytterst tilldragande människa.

Djurgestaltens förhållande till sig själv

Den antropomorfiserade djurgestalten har ett förhållande till sin djuriska sida som ger sig uttryck främst i djurgestaltens tal och önskningsar men även i dess beteende. Hästen och råttan ber uttryckligen sina respektive "befriare" att de ska halshugga dem. Handlingen kan förefalla grym och det är inte enkelt eller självklart för "befriarna" att genast stå till tjänst. När de protesterar säger hästen att Skorveluva ska göra som han blir ombedd eftersom han har "lovat att frälsa" hästen.⁵⁴ Råttan bara ber enträget tills prinsen ger med sig. När prinsen i samma saga beklagar sig för råttan därför att han bara har en liten råtta att visa upp när han ska föra hem sin brud svarar råttan bara att det nog ska bli "någon råd" med det och att "allt ska gå bra".⁵⁵ Lindormens och igelkottens förhållande till sin egen djuriskhet är inte lika tydligt uttryckt i sagorna.

Alla fyra djurgestalterna i dessa sagor arbetar aktivt för att återfå sin mänsklighet. Deras planer för att lämna djurgestalten bakom sig förefaller mer eller mindre uppenbara, men för den som granskar sagans förlopp, medveten om att djurgestalten vill lämna djurstadiet, kan "planen" bli tydlig. Hästen hjälper Skorveluva för att sedan be om tjänsten att bli halshuggen och därigenom bli människa. Råttan föreslår sig själv som en lämplig fästmö och hjälper prinsen – sedan ber hon om samma tjänst som hästen. Lindormen kräver en fru och har mycket specifika krav. Min tolkning är att han är inte nöjd förrän han har fått rätt fru – han väntar på den som kan göra honom till människa. Alla de som inte lyckas med detta dödar han för att inte *som lindorm* sova en natt vid sin makas sida. Gjorde han det skulle han förlora möjligheten att kräva en ny fru varje morgon. Därför framstår lindormens krav som delar av en noggrann plan för att bli människa. Igelkottens plan för att bli människa är kanske den mest tydliga eftersom allt i sagan tycks hända just för att han ska bli en människa igen. Han köper öskaret och tuppen för att locka ut de nyfikna prinsessorna och kör bort till krusbärssnåret för att valet att kyssa honom inte ska vara uppenbart värre än alternativet.

Djurgestalten själv arbetar därmed genomgående och noggrant för att undkomma sitt djurtillstånd. Det tycks som om djurgestalten finner sitt djurtillstånd outhärdligt. Kanske tycker den att det djuriska, jämfört med det mänskliga, är precis så omoraliskt som Anthony Wootton menar att människan uttrycker än idag: "To suggest that someone [...] has behaved *like* an animal [...] is to accuse them of plumbing the very depth of moral degradation: no description could be more damning."⁵⁶

---

⁵⁴"Skorveluva", s. 71.

⁵⁵"Råttan", s. 96.

⁵⁶Citerat efter Anthony Wootton, *Picturing the beast – animals, identity and representation*, Urbana och Chicago 2001, s. 89.

Är djurgestalterna verkligen djur?

Denna uppsats fokuserar på djurgestalterna i sagan och utgår från att de är djur. Ändå handlar en stor del av uppsatsen om den antropomorfiserade djurgestalten och hur denna uppfattas. Under föregående rubrik behandlades djurgestaltens förhållande till sin egen djuriskhet, och den tycktes då mindre och mindre framstå som ett verkligt djur. Är djurgestalten alltså ett djur, eller är den en människa som enbart har djurskepnad?

I inledningen till *Figuring animals* diskuterar redaktörerna hur och om djur tänker och känner, och om de i så fall gör det som människor eller om det är människan som är limiterad och inskränkt för att hon försöker förstå djuren genom sig själv.⁵⁷ Det jag sökt göra i denna uppsats och främst under denna rubrik är att kontrollera om djurgestalterna verkligen är djur, det vill säga innehar djuriska egenskaper och beter sig som djur. Men vad är egentligen en djurisk egenskap? Keith Thomas har uttryckt att "[i]t was as a comment on *human* nature that the concept of 'animality' was devised".⁵⁸ I vår värld står djurisk som motsats till mänsklig. "'Being' an animal in modern societies may be less a matter of biology than it is a matter of human nature and consciousness."⁵⁹ Djuriska egenskaper bör därmed vara de som människan bedömer inte är mänskliga. Människan är bara en av alla jordens arter, och denna definition av djuriskhet är därför mycket imprecis, särskilt som det i vår tid är fastställt att även människan är ett djur. Definitionen av djur är baserad på hur vi människor uppfattar och beskriver djur. Människan har skapat sagorna. Människan har därför skapat beskrivningen av djurgestalten. Om människan beslutar att djurgestalten inte är ett djur, vad är den då?

För att undersöka djurgestaltens identitet kan det vara relevant att fundera över om den är medveten om sitt tidigare liv som människa, medan den är ett djur. Om djurgestalten var medveten om att den egentligen var mänsklig hade det varit rimligt att anta att den skulle berätta det för sin utvalda "befriare". Djurgestalten tycks därför inte vara medveten om sin "egentliga" natur. Denna slutsats motsägs av att hon vet hur hon ska återta sin mänskliga gestalt. När prinsen oroar sig över att råttan bara är en råtta säger hon till honom att det nog ska bli någon råd med det. Kanske finns det ett för oss okänt förbud mot att berätta sanningen, kopplat till möjligheten att återfå mänsklig skepnad.

Människorna runt djurgestalten tycks till någon grad vara medvetna om djurgestalternas mänsklighet. (Trots att prinsen i "Råttan" ofta tänker på råttan som en råtta, och inte som någonting mänskligt, går han med på att förlova sig med henne.) Detta kan bero på den antropomorfiserade djurgestaltens tal och beteende men skulle också kunna härledas ur sagogenrens starka konventioner. Undersagan har trots allt "synnerligen litet med faktiska händelser att göra utan rör

---

⁵⁷Sanders Pollock och Rainwater, s. 1.

⁵⁸Citerat efter Keith Thomas, *Picturing the beast – animals, identity and representation*, Urbana och Chicago 2001, s. 77.

⁵⁹Arluke och Sanders, s. 9.

sig helt och hållet i fantasiens värld”.⁶⁰ De regler för vad som ses som naturligt i vår värld gäller därmed inte i undersagans värld.

Eftersom det i dessa sagor finns belägg för både djurgestaltens mänskliga och animala identitet är min slutsats att djurgestalten är, måste vara, *både* djur och människa i en komplicerad blandning.

Sammanfattande och diskuterande avslutning

I denna avslutning samlar jag de slutsatser från ”Analys och tolkning” som jag finner viktigast för att diskutera uppfattningen om och attityden till djuret hos verklighetens människor.

Slutsatsen att djurgestalten är en blandning av människa och djur är oerhört viktig.

Djurgestaltens sammansatta identitet kan få människan att ifrågasätta relevansen och validiteten i att skilja mellan henne själv och djuren och därigenom sin attityd till dem. Genom att granska hur vi skiljer på djuriskt och mänskligt i djurgestalten (både sagan, dess figurer *och* jag själv i denna uppsats) och hur egenskaper och beteenden olikbehandlas, beroende på vilken av djurgestaltens identiteter vi bedömer att de tillhör, kan vi få veta mycket om vårt eget förhållande och vår attityd till djur.

Attityden till djurgestalten som djur är alltigenom negativ eller neutral – både i sagans beskrivning och i människofigurernas interaktion med och syn på den. Djurgestaltens eget aktiva arbete för att lämna djurtillståndet visar också att det är negativt att vara ett djur. Att vara ett djur är därmed något som till och med djurgestalten finner otrevligt eller obehagligt. Den antropomorfiserade djurgestalten behandlas, beskrivs och tänks om positivt. Förhållandet mellan människa och djur i sagan etablerar därmed människan som det positiva, som normen. Så är fallet även i verkligheten. Om de positiva egenskaperna, känslorna och förmågorna tillskrivs människan måste det i så fall innebära att det djuriska, motsatsen till det mänskliga, är negativt. Djuret är därmed det Andra som definieras utifrån normen människan. Djurets definition som det Andra gör det till något mindervärdigt och därför rättfärdigas att det behandlas sämre än människor. Människan kan behandla djuret efter eget skön.

Eftersom människan satt sig själv som norm och definierar djuret utifrån sig själv kan hon även använda djuret som symbol eller metafor. De egenskaper och beteenden som människan inte vill kännas vid som tillhörande henne själv tilldelar hon således det negativa, djuret. Detta tycks ligga både i vårt språk, i sagorna och i våra tolkningar av dessa. Sagans (och min egen) uppdelning av antropomorfiserade och animala betydelsenivåer i djurgestalten bekräftar språket eftersom de negativa egenskaperna och beteendena samt den negativa eller nedvärderande uppfattningen tilldelas djuren. Detta kan dras som en parallell till citatet om att bli anklagad för djuriskt beteende;

---

⁶⁰von Sydow, s. 12.

”[t]o suggest that someone [...] has behaved *like* an animal [...] is to accuse them of plumbing the very depth of moral degradation: no description could be more damning”.⁶¹ Den som beskrivs som ett djur är därmed lägre stående än andra och det vill förstås ingen, inklusive djurgestalten, vara. Den roll djuret fått, som bärare av människans negativa egenskaper, ligger alltså både i vårt språk och i sagans gestaltning.

I en vidare tolkning av djurgestalten som ett symboliskt, snarare än reellt, djur skulle djurgestalten kunna ses som en ”avhumaniserad” människa. När en människa ”avhumaniseras” – och därmed animaliseras – tillåter det andra människor att behandla henne som ett djur. Detta är en degradering eftersom djuret såsom det Andra betraktas som mindre värt än människan. Den brutalitet som visas djurgestalten som djur kan därför i verkligheten tillämpas på både djur och på människor som betraktas som mindre värda. I sagan behandlas och framför allt tänks djurgestalten ofta om, trots sina många antropomorfa egenskaper, som ett djur. Djurgestalten lyckas på grund av sitt utseende, vilket människan definierat som negativt för att det är animalt, inte befria sig från definitionen som gjorts av den. I verkligheten kan inte heller djuret göra sig fritt från människans negativa bedömning utan definieras av hennes attityd till det. En avhumaniserad människa befinner sig i samma situation som djuret.

En sådan tolkning är ett tankespår som kan följas i vidare studier. Det skulle kunna ge en möjlighet att undersöka om synen på en motståndare som avhumaniserad korresponderar med synen på djuret som det Andra. En annan idé till vidare forskning är att undersöka om människans syn på djuren och hennes rätt att utnyttja dem för sina egna syften – i saga och verklighet – gäller även förhållandet till naturen i allmänhet.

---

⁶¹Citerat efter Anthony Wootton, *Picturing the beast – animals, identity and representation*, Urbana och Chicago 2001, s. 89.

Käll- och litteraturförteckning

Källa

Svenska folksagor, sagorna "Igelkotten", "Prins Lindorm", "Råttan" och "Skorveluva", urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959.

Litteratur

Arluke, Arnold och Sanders, Clinton R., *Regarding animals*, Philadelphia 1996.

Baker, Steve, *Picturing the beast – animals, identity and representation*, andra reviderade upplagan Urbana och Chicago, 2001 (1993).

Bettelheim, Bruno, *Sagens förtrollade värld. Folksagornas innebörd och betydelse*, Stockholm 1979.

Ehrenberg, Maria, *Sagens förvandlingar. Eva Wigström som sagosamlare och sagoförfattare*, Stockholm 2003.

Enby, Gunnel, "Sagan om Skönheten och odjuret och björnen som mytisk figur", i *Sagan som livets spegel*, red. Gunnel Enby, Stockholm 1993.

Katrinaki, Manouela, "Tierverwandlung", i *Enzyklopädie des Märchens*, band 13, Berlin, 2010.

Nationalencyklopedin, uppslagsord: "undersaga", sidan besökt 2012-06-06, www.ne.se
Artikelförfattarens namn står inte utskrivet.

Sanders Pollock, Mary och Rainwater, Catherine, "Introduction", i *Figuring animals. Essays on Animal Images in Art, Literature, Philosophy, and Popular Culture*, red. Sanders Pollock, Mary och Rainwater, Catherine, New York 2005.

Swahn, Jan-Öjvind, "Inledning", i *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959.

Swahn, Jan-Öjvind, "Råttor och möss i svenskspråkiga sagor och sägner", i *Sagan som livets spegel*, red. Gunnel Enby, Stockholm 1993.

Sydow, Carl Wilhelm von, *Våra folksagor – vad de berättar om forntida tro och sed*, Stockholm 1941.

Uppsatsens titel är ett citat ur "Skorveluva", i *Svenska folksagor*, urval Jan-Öjvind Swahn, Stockholm 1959, s. 71.